ROYAL MALTA LIBRARY MELITENSIA

IL-MALTI

QARI LI TOĦROĠ — DIĊEMBRU
L-AKKADEMJA TAL-MALTI — 1964

MONUMENTI F'GONNA PUBBLIĊI

Kull min żar l-ibliet ta' barra minn Malta, fost ħwejjeġ oħra li jolqtu l-għajn u l-moħħ, bħalma huma mużejjiet, libreriji, knejjes, eċċ., iktarx li ma' dawn żar xi ġonna pubbliċi fejn tgħaxxaq bil-monumenti sbieħ u artistiċi, li jfakkru f'xi nies kbar ta' dak il-pajjiż—fost dawn ġenji tal-arti u tax-xjenza, ta' patrijottiżmu, u kwalitajiet oħra li fihom iċ-ċittadin ta' dak il-monument kien magħruf u baqa' mfakkar fost in-nies ta' dak il-pajjiż.

Aħna hawn Malta fil-ftit ġonna li għandna ma nistgħux ngħidu li bqajna lura għal kollox f'dak li hu spirtu patrijottiku għal dawk in-nies li b'xi mod f'ħajjithom kien jistħoqqilhom li nwaqqfulhom xi tifkira bħala xhieda ta' għożża li tibqa' fostna u fost il-ġenerazzjonijiet ta' warajna. Iżda din il-għożża aktarx insibuha fostna mfakkra fi ġnien ieħor, f'dak il-ġnien miżgħud bi slaleb 'l hawn u 'l hinn fejn insibu monumenti oħra u rħamiet b'iskrizzjonijiet oħra li jfakkruna fl-għeżież tagħna li telquna għal dejjem biex fin-niket tal-firda tagħhom mid-dinja u minn darna nibqgħu niftakruhom fit-talb tagħna għall-mistrieħ ta' ruħhom.

Dawn ix-xorta ta' monumenti wkoll, skond il-kliem tal-poeta Foscolo, jiġi li jqajmu f'demmna l-fjama li tħeġġiġna biex f'ħajjitna nagħmlu l-ġid lil għajrna u lil art twelidna u nżejnu isimha bix-xogħol tagħna f'ħajjitna bħal ta' dawk li l-għadam tagħhom jinsab taħt dawk il-monumenti—oqbra li jbierku u jsebbħu l-art li leqgħethom:

A egregie cose il forte animo accendono
L'urne de' forti...... e bella
E santa fanno al peregrin la terra
Che le ricetta......

Barra milli f'Ġonna Pubbliċi u f'ċimiterji, insibu mwaqqfa tifkiriet monumentali f'postijiet oħra, bħal f'xi pjazez, jew ukoll f'postijiet fejn tkun indifnet il-persuna li jkun jistħoqqilha xi tifkira ta' monument jew lapida kommemorativa li tfakkar dak il-mejjet bil-merti tiegħu ta' matul ħajtu. Hawn Malta nsibu li l-Forti Sant'Jermu serva

ta' qabar u monument fl-istess ħin, b'lapida kommemorativa li tfakkar il-Ġeneral Ralph Abercrombie (1801) li kien miet fil-kamp tal-battalja fl-Eġittu kontra l-Franċiżi. Il-bastjun ta' Sant'Jermu serva wkoll bħala qabar ta' Sir Alexander Ball, Kummissarju Ċivili u Gvernatur f'Malta (1802-1809). Iżda barra l-lapida bil-Latin li tgħatti l-qabar tiegħu fis-Sur ta' Sant'Jermu, il-Maltin, b'kontribuzzjoni pubblika, waqqfulu monument isbaħ fil-ġnien tal-Barrakka t'Isfel li tħares lejn il-Port—monument fuq id-disinn tat-Tempju ta' Teżew f'Atene magħmul mill-arkitett G. Pullicino, bi skultura ta' Ċensu Dimech u b'iskrizzjoni bil-Latin ta' Don Giuseppe Zammit li tqiegħdet fl-1884 meta l-monument, wara li tmermer, kien reġa' ġġedded.

Fil-bidu tal-Gvern Ingliż f'Malta, il-Ġnien tal-Barrakka ta' Fuq, u l-iktar fi żmien Maitland (1813-1824), kien beda jservi biex fih jitwaqqfu xi monumenti, kif ukoll biex mal-ħitan ta' l-arkati tiegħu jitwaħħlu lapidi ta' l-irħam li fuqhom, b'ittri minquxin, jinqara l-isem u l-merti ta' nies li servew fil-flotta jew armata Ingliża, fil-battalji tal-baħar, jew artijiet barranija, u mietu waqt is-servizz tagħhom militari jew navali.

Hawnhekk l-ewwel ma tolqot l-għajn ta' min ikun qed iżur dak il-ġnien huwa l-monument ta' Sir Thomas Maitland stess midfun innaħa tal-lemin inti hu dieħel il-ġnien. Maż-żmien dak il-ġnien beda jimtela b'monumenti ta' nies oħra sew Ingliżi kemm Maltin magħrufin għall-ħidma tagħhom patrijottika, ċivili, militari jew navali.

Fost xi monumenti oħra, ta' min isemmi l-istatwa ta' Dr. Giuseppe Nicola Zammit, li kien Segretarju ta' Malta fil-bidu tas-seklu Dsatax u Mħallef tal-Qrati Superjuri ta' Malta. Kien b'ħiltu li twaqqfet hawn Malta l-"Order of St. Michael and St. George" *li tagħha hu stess kien dekorat bit-titlu ta'* "Knight Commander" *fl-1818. Il-monument tiegħu kien twaqqaf bit-tħabrik tal-Gvernatur Maitland b'nefqa mill-fondi tal-Gvern fl-1824.*

F'ġenb wieħed ta' nofs il-ġnien jidher il-monument ta' persunaġġ Malti, Lord Strickland, li għax mill-1861 sa l-1940, u li hu magħruf għall-ħidma tiegħu qawwija biex ikabbar l-istat ta' Malta fl-Imperu Ingliż. L-istatwa tiegħu hija xogħol ta' l-iskultur Malti Sciortino. Ma' dak il-monument, għalkemm mhux persunaġġ Malti, joqgħod tajjeb il-bust ta' Sir Winston Spencer Churchill, magħmul mill-iskultur Malti Vincent Apap, li nsibuh ukoll imwaqqaf f'dan il-ġnien—bust li kien ingħata lilu mill-poplu ta' Malta f'Awissu ta' l-1955, bħala sinjal

ta' apprezzament tal-ħidma tiegħu qalbiena fl-aħħar gwerra, filwaqt li kien Prim Ministru jmexxi bl-akbar dehen id-destini tal-Forzi Militari, Navali u tal-Ajru, b'rebħa tal-Forzi Armati kontra l-Għadu. Dan il-bust bix-xewqa ta' Sir Winston Churchill stess tqiegħed f'dan il-ġnien li fuqu għaddew ukoll l-irwiefen tal-Gwerra u ħallewlu xi ġrieħi tagħha, u għalhekk jorbtu tajjeb mat-tifkira tar-Rebbieħ tal-Gwerra l-Kbira f'dan il-Ġnien.

F'dan il-ġnien jinsabu wkoll xi rħamiet imwaħħlin mal-ħitan ta' l-arkati b'xi ismijiet li jfakkru f'xi persunaġġi magħrufin fl-Istorja għall-ħidma tagħhom għall-ġid u ġieh ta' Malta u tar-Reliġjon, fost dawn, irħama, miktuba bil-Malti, li tfakkar fl-Isqof Franġisk Saverju Ċaruana f'għeluq il-mitt sena minn mewtu; irħama oħra, fuq naħa tal-loġoġ li jħarsu lejn il-Port, tfakkar ix-xena imponenti ta' meta l-Kardinal Domenico Ferrata, Delegat Appostoliku, minn fejn tqiegħdet l-irħama, bierek il-baħar bil-Barka Sagramentali fil-Kungress Ewkaristiku Internazzjonali ta' l-1913.

*F'waħda mill-irħamiet naqraw it-tifkira ta' dawk is-suldati Ingliżi tad-*Dorsetshire Regiment *li mietu taħt in-nar tal-għadu fl-aħħar gwerra. L-irħama mwaqqfa minn sħabhom fid-29 ta' Jannar, 1950. Irħama oħra li kienet tkissret, iżda ġġeddet m'ilux, bil-figura ta' sfinġi fuqha, hija dik tal-Kaptan Rinaldo Sciberras tal-80th Foot Regiment (il-lum is-*South Strafforshire Reg.) *maqtul f'taqbida ħarxa matul il-Battalja ta' Forozeshah.*

Fil-Ġnien ta' Hastings fuq il-Bastjun ta' San Ġwann jinsab il-monument fejn hu midfun il-Gvernatur Francis Rawdon Markiż ta' Hastings. Dan il-monument, għamla ta' tużell fuq erba' kolonni, taħtu l-figura tal-mejjet Lord Hastings, b'iskrizzjoni bl-Ingliż mad-dahar tal-monument, twaqqaf minn ħbieb il-Gvernatur, flok id-daqsxejn ta' qabar li kien hemm qabel b'għatu tar-rħam bla ebda iskrizzjoni. F'tarf il-ġnien għad hemm il-bażi tal-monument tal-Gvernatur Sir Frederick Cavendish Ponsonby (1783-1837). Il-monument kien għamla ta' kolonna għolja mas-70 pied, b'iskrizzjon bil-Latin. Fl-1864 kienet tajritha sajjetta. Il-lum ma tidhirx ħlief il-bażi tagħha.

Kien igħaqqad sewwa s-sensiela tal-monumenti ta' nies kbar tal-Forzi Militari u Navali f'Malta, fil-bidu tas-seklu li għadda, il-monument ta' Villettes, il-Ġeneral ta' Ball, li sal-1912, kien għadu jidher fil-ġnien tal-Argotti—monument li kienet waqqfitlu oħtu fl-1812, u li milli jidher, kien inħatt għal xi raġuni jew oħra. Taħtu, kif jaħsbu,

kien hemm, u iktarx għad hemm, il-għadam ta' Villettes li kien għoġbu jindifen f'dak il-ġnien li hu kien tant jedha fih u żejjen b'siġar u pjanti ornamentali.

Il-ġnien li fih nistgħu ngħidu li hemm miġburin il-monumenti ta' nies Maltin magħrufin fl-Istorja għall-merti tagħhom professjonali, amministrativi, politiċi u umanitarji huwa l-Ġnien tal-Mall, il-Furjana. Fih naraw il-bust tal-magħruf Tabib Luigi Pisani, li miet fl-1865, tal-Markiż V. Bugeja, li miet fl-1890, ta' Sir Adrian Dingli, President tal-Qrati Superjuri u Ġurista mill-kbar, li miet fl-1900, tal-Markiż Scicluna, li miet fl-1907. Ma' dawn dan l-aħħar twaqqfu wkoll il-bust ta' G.N. Papaffi, il-Benefattur ta' l-Emigranti, u ta' Sir Ugo Mifsud, wieħed mill-ewwel kapijiet tal-Partit Nazzjonalista fi żmien il-Kostituzzjoni ta' l-1921, li miet, fil-bidu tal-Gwerra l-Kbira (1939-45), jiġġieled għall-ġieh tas-Sudditi Maltin taħt il-Kuruna Ingliża.

*

* *

Minn dak li s'issa rajna jidher li l-iktar monumenti li twaqqfu kienu fi żmien il-bidu tal-Gvern Ingliż, u l-iktar għal nies barranin, u waħdiet 'l hawn u 'l hinn għal xi Maltin meta dawn setgħu jkollhom l-isbaħ tifkira monumentali għall-merti tagħhom sew letterarji kemm professjonali.

Il-lum jekk nagħtu ħarsa lura ma nistgħux ma nħammrux wiċċna flok il-ġenerazzjoni ta' qabilna għax mal-ħafna monumenti li twaqqfu għal nies barranin, wisq ftit li twaqqfu għal nies Maltin li f'dik l-istess epoka setgħu kellhom xi monument li jfakkar xogħolhom li jagħmel ġieh lid-demm Malti u lill-Gżira. Kien jixraq li ma' dawk il-waħdiet ta' monumenti li twaqqfu għal xi nies Maltin fis-seklu li għadda u l-bidu ta' dan jiżdiedu oħrajn, fosthom nistgħu nsemmu lil Dott. Giuseppe Zammit, li kien l-ewwel Direttur tal-Ġnien Botaniku fil-Foss ta' Sant'Jermu, lil Dr. G.F. Bonamico, lill-Professur Stefano Zerafa, lil Dun Mikiel Xerri, u fost nies li kellhom sehem kbir fil-pulitka ta' Malta mis-seklu li għadda sal-lum, lil Sigismondo Savona, lil Sir Filippo Sceberras, lil Ġorġ Metrovitch, u oħrajn.

Mill-banda l-oħra monumenti li s'issa, rajna fil-ġonna pubbliċi għal xi ċittadini Maltini huma ta' nies li fl-Istorja ta' pajjiżna ssemmew għall-merti professjonali, filantropiċi, politiċi, iżda mhux għall-merti oħra li għandhom il-valur tagħhom fil-ġieh u l-prestiġju nazzjonali,

jiġifieri merti letterarji li fl-istess persuna jiġu li jisbqu lill-merti oħra professjonali, bħalma nsibu fit-tabib Bonamico, li kien lingwista u letterat, Stefano Zerafa u Nikola Zammit, li, barra mill-kwalitajiet professjonali tagħhom ta' tobba, kellhom ukoll xi kwalitajiet oħra li fihom urew l-akbar ħila, fil-wieħed bħala naturalista u fl-ieħor bħala bniedem letterat u arkitett.

*Il-monument li m'ilu xejn twaqqaf lil De Soldanis mis-Soċjetà Storika ta' Għawdex fetaħ triq għat-tifkira nazzjonali ta' nies letterati li bil-kitba tagħhom sfaw ta' ġid għall-progress tal-letteratura tal-Pajjiż. Il-Pajjiż li jibqa' ma jagħrafx il-valur spiritwali ta' monument lil ċittadin li bil-kitba tiegħu għamel il-ġid, kabbar u żejjen isem art twelidu, għandu jitqies bħala pajjiż nieqes mis-sens tal-proporzion fil-valuri spiritwali bħalma s'issa wera ruħu fil-ftit monumenti li s'issa twaqqfu u li m'humiex biżżejjed biex jissimbolleġġaw il-wirt tal-*intelligentia *Maltija.*

A. CREMONA.